УДК 336.71:338.242:330.3

Зубрицька Н. Б.

ОРГАНІЗАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ РЕГУЛЮВАННЯ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

У статті досліджено сутність банківської системи. Визначено елементи та особливості банківської системи України.

***Ключові слова**: банківська система, державне управління, закон, кредитна організація, механізм, система, структура, фінансова установа.*

В статье исследована сущность банковской системы. Определены элементы и особенности банковской системы Украины.

***Ключевые слова**: банковская система, государственное управление, закон, кредитная организация, механизм, система, структура, финансовое учреждение.*

In the article the essence of the banking system. The elements and features of the banking system of Ukraine.

***Key words:** Banking system, public administration, law, credit institution, mechanism, system, structure, financial institution.*

Постановка проблеми у загальному вигляді і її зв'язок з важливими науковими та практичними завданнями. Дослідження банківської системи на сучасному етапі, її поняття та структури викликані різними і теоретичними, і практичними обставинами. Розглядаючи це питання з практичної точки зору, переконуємося, що однією з умов функціонування банків і їх взаємодія з клієнтами є включення банку до банківської системи, оскільки клієнти банків мають право відкривати рахунки не тільки для того, щоб зберігати та акумулювати таким чином свої гроші, але й для того, щоб забезпечити свою господарську діяльність та власні потреби в будь-яких банках України, маючи при цьому можливість розраховуватися з необмеженою кількістю одержувачів коштів. Таким чином, вступаючи в договірні відносини з будь-яким банком, клієнт теоретично має можливість розраховувати на взаємодію з усією банківською системою.

Аналіз останніх досліджень, у яких започатковано вирішення проблеми. Теоретичні та прикладні аспекти розвитку банківської системи України було досліджено такими відомими вітчизняними науковцями та практиками як: І. Алексєєв, О. Барановський, О. Вовчак, В. Геєць, О. Кірєєв, М. Козоріз, В. Корнєєв, М. Крупка, В. Міщенко, Т. Смовженко, В. Стельмах, І. Хома та ін.

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. У теоретичному плані дослідження банківської системи дає можливість окреслити те зовнішнє середовище, в якому знаходиться конкретний банк, виявити його залежність від цього середовища та можливість їх взаємного впливу.

Формулювання цілей статті. Постановка завдання: дослідити сутність банківської системи; визначити елементи та особливості банківської системи України.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. Щоб скласти цілісне наукове уявлення про банківську систему, слід визначити її елементи, розкрити їх внутрішню закономірність та взаємозв'язок. Аналіз наукової літератури дозволяє зробити висновок про те, що на сьогодні відсутня єдність поглядів на поняття та структуру банківської системи.

Тривалий час учені-економісти, які займалися дослідженнями у сфері кредиту та грошового обігу, розглядали поняття «банківська система» і «кредитна система» як сукупність організацій, об'єднаних своїми завданнями.

Характеризуючи банківську систему СРСР, В. М. Батирев фактично ототожнював банківську і кредитну систему вказуючи, що «це єдина централізована система. Радянські банки, будучи державною власністю, здійснюють свої функції в плановому порядку на основі єдиного державного керівництва» [3, с. 6].

Різні підходи до поняття «банківська система» та «кредитна система» зустрічаються і в роботах М. С. Атлас. Спочатку вчений пропонує розглядати кредитну систему як сукупність кредитних організацій [1, с. 5], пізніше в поняття «кредитна система» автор включає і банківську систему, і

форми короткострокового кредитування, а також досліджує структуру банківської системи.

У 70-х роках змінюється підхід до визначення поняття «банківська система», дослідники розглядають її як дещо ціле, що являє собою єдність «відносин» і сукупність «кредитних організацій».

Досліджуючи банківські системи в інших країнах, Г. П. Солюс у ті роки писав: «Сучасна капіталістична банківська система – складний комплекс грошово-кредитних установ, який включає різні за масштабом і характером діяльності, за типом власності та національної належності, банківські інститути, що виконує різноманітні функції та відіграє многогранну роль на ринку капіталу та в економіці в цілому» [16, с. 10].

Сьогодні російські вчені-економісти під банківською системою розуміють історично сформовану та законодавчо закріплену систему організації банківської справи в конкретній державі [2, с. 29]. У структуру сучасної банківської системи дані автори включають центральний банк, кредитні організації та філії і представництва іноземних банків. Кредитні організації розглядаються як сукупність банків та небанківських кредитних організацій.

Характеризують банківську систему і як сукупність різних видів банків та банківських інститутів у їх взаємозв'язку, що існують у тій чи іншій країні в певний історичний період.

У підручнику за редакцією вченого-економіста Б. С. Івасіва пропонується розглядати банківську систему як сукупність банків, що функціонують у країні, визначаючи банківську систему як складову частину кредитної системи [8, с. 29]. Інституційна структура кредитної системи розглядається як взаємозв'язок трьох груп: центрального банку, комерційних банків та спеціалізованих кредитно-фінансових інститутів (парабанки). Перші дві групи об'єднуються в окрему ланку організації кредитних відносин – банківську систему країни. Третя же група формує відносно відособлену систему небанківських установ, що спеціалізуються на виконанні окремих операцій.

Відомі українські вчені М. І. Савлук, А. М. Мороз та М. Ф. Пуховкіна доходять висновку про те, що необхідно розглядати банківську систему не як просту сукупність окремих банків, а свідомо побудовану на законодавчій основі їх єдність із чітким визначенням місця, субординації та взаємозв'язків окремих її елементів та ланок. Автори вказують, що вона (банківська система) виконує свої специфічні функції і роль в економіці, які хоч і пов'язані з функціями і роллю окремих банків, проте не повторюють їх і не зводяться до них, а мають самостійне значення [9, с. 120]. Учені вважають, що «більш правомірним видається формування банківської системи як законодавчо визначеної, чітко структурованої та субординованої сукупності фінансових посередників, які здійснюють банківську діяльність на постійній професійній основі і функціонально взаємопов'язані в самостійну економічну структуру» [9, с. 129]. Фінансовими посередниками автори називають суб'єктів грошового ринку, що займаються фінансовим посередництвом, які у свою чергу поділяються на банки та небанківські фінансові посередники (а саме: договірні та інвестиційні фінансово-кредитні установи).

Банківську систему визначає О. А. Костюченко через розгалужену сукупність банків, банківських інститутів, фінансово-кредитних установ, що діють у межах єдиного фінансово-кредитного механізму на чолі з центральним банком [12, с. 37].

Інший підхід до поняття та структури банківської системи закріплений і в законодавстві. Так, згідно зі ст. 4 Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року, банківська система розглядалася як сукупність Національного банку України та інших банків, що створені і діють на території України [10]. Визначений законодавством перелік не можна було вважати повним. Оскільки на території нашої держави знаходяться філії та представництва іноземних банків, які також здійснюють банківську діяльність. Зміни, внесені до Закону 16 листопада 2006 року [11], розширили структуру банківської системи. Сьогодні, згідно зі ст. 4 Закону «Про банки і банківську діяльність», банківська система України складається з Національного банку та інших банків, а також філій іноземних банків, що створені і діють на території України відповідно до законодавства.

Аналізуючи різні підходи до поняття «банківська система», вважаємо, що їх можна об'єднати в такі чотири групи:

– банківська система розглядається як сукупність банків держави;

– банківська система розглядається як сукупність банків, банківської інфраструктури;

– банківська система включає в себе кредитну систему;

– банківська система розглядається через систему комерційних банків.

Найбільш загальними дефініціями є ті, що характеризують банківську систему як сукупність банків. Їх представники стверджують, що «за сучасних умов банки являють собою не просто випадковий набір, а дійсно банківську систему» [2, с. 29], або «під банківською системою розуміють сукупність кредитних інститутів усередині країни з внутрішніми взаємозв'язками між ними», чи «сукупність різних видів національних банків та кредитних установ, що діють у рамках загального грошово-кредитного механізму»[2, с. 29].

Представники другої групи пропонують включати банківську інфраструктуру до складу банківської системи. Інфраструктура, як сукупність допоміжних організацій, що забезпечують нормальне функціонування банків, у принципі може бути включена до банківської системи, але вона не може належати ні до першого рівня, ні до другого рівня банківської системи, вона тільки являє

собою допоміжну ланку, яка обслуговує обидва ці рівні.

Представники третьої групи до банківської системи включають кредитні установи, які не тільки за визначенням, але й за своєю економічною сутністю не є банками, – фонди спеціального призначення, товариства взаємного кредиту, ломбарди, каси взаємодопомоги.

Представники четвертої групи розглядають банківську систему через систему комерційних банків, під якою розуміють «систему комерційних банківських установ, що саморозвивається на підставі чесної конкуренції і функціонування означених структур у взаємозв'язку та взаємозумовленості з урахуванням єдиного правового поля, чітких регулятивних правил, уніфікованої юридично-правової бази, дотримання загальних економіко-правових принципів формування і реалізації банківської політики й створення для цього необхідної інфраструктури в інтересах економічного зростання і задоволення потреб народного добробуту» [14, с. 49].

Не викликає сумніву те, що в банківську систему включаються комерційні банки, але не треба забувати, що банківська система охоплює й державні банки. Розглядаючи банківську систему через сукупність тільки комерційних банків, відбувається певне звуження банківської системи.

Більш прийнятними можна вважати підходи першої групи до розуміння банківської системи, однак і тут присутні певні недоліки, які полягають у тому, що банківська система – це не просто механічне поєднання банків країни, навіть якщо при цьому зазначається їх взаємозв'язок та взаємозалежність. Це складний господарський організм, функціонування якого зумовлено комплексом певних умов, які ми спробуємо розкрити нижче.

При дослідженні поняття банківської системи перш за все необхідно визначити, що буде являти таке утворення, яке в принципі можна назвати системою.

Термін «система» – грецького походження і означає ціле, яке складається з окремих частин. У Великому тлумачному словнику сучасної української мови читаємо: «Система – порядок, зумовлений правильним розташуванням і взаємним зв'язком частин чого-небудь» [6, с. 363].

Науковці філософи вказують на те, що «будь-яка система суть ціле ... Виникнення будь-якого цілого може мати місце тільки в тому випадку, якщо реально існують його частини, об'єднання певної сукупності яких і створює певну цілісність.

Розглядаючи комплекс системних понять, видно, що найбільшу увагу в науковій літературі присвячено дослідженню поняття «система». Серед універсальних визначень можна виділити такі, в яких вміщується інтенція на онтологічну універсальність, а також для яких характерна інтенція на гносеологічну універсальність. Більш прагматичною вчені вважають другу групу цих інтенцій, тому що вони створюються не тільки для опису системних об'єктів, але й для того, щоб забезпечити якесь-то оперування ними. Будь-які сукупності розглядаються багатьма вченими як сукупність об'єктів, інші вважають, що не всі сукупності є системами.

Традиційно організацію будь-яких явищ досліджують, покладаючись на системний підхід до трактування визначення.

Ще Гегелем було сформульовано системну ідею відповідно до філософії: «Кожна частина філософії є філософське ціле, замкнуте в собі коло, але філософська ідея мається в кожній із цих частин в особливій визначеності чи особливому елементі. Окреме коло, саме тому, що воно є всередині себе цілісне, прориває межу свого елемента та слугує основою більш просторої сфери; ціле є тому коло, яке складається з кіл, кожне з яких є необхідний момент, так що система їх своєрідних елементів складає всю ідею, яка разом з тим проявляється також і в кожному з них» [7, с. 33]. Розробка ідей системності, як справедливо зауважується в науковому середовищі, належить «найвидатнішим досягненням діалектичної думки Гегеля» [13, с. 139].

Зрозуміло, що світ не складається з окремих, один від одного ізольованих явищ та процесів, а являє собою органічно взаємопов'язані, взаємодіючі та взаємопроникаючі об'єкти, що вимагає у свою чергу системного підходу до них та пізнання. Як визначає більшість західних авторів загальносистемної концепції існує багато різних, часто невизначених та суперечливих міркувань із приводу характеру системного дослідження, а також самого поняття «система» [4, с. 23], але, як указує К. Боулдинг, система «є скелетом науки в тому розумінні, що її метою є розроблення основ або структур систем, на які нарощується плоть і кров окремих дисциплін та окремих предметів дослідження в їх русі до упорядкованого та послідовно побудованого тіла знання» [5, с. 124].

Розглядаючи різні погляди на поняття «система», В. М. Садовський та Е. Г. Юдін, на нашу думку, правильно зауважують, що застосування терміна «система» «різними авторами і в різних науках суттєво відрізняється один від одного – і не тільки за приписаними їм значеннями, але й, що більш важливо, за покладеними в їх основі змістовним та формальним принципам: нерідко в їх використанні просто віддають данину моді чи виходять із надзвичайно широкого розуміння зміни характеру досліджуваних об'єктів; іноді під їх застосування підводять філософську та загальнонаукову базу. Якщо врахувати, що практично кожний дослідник системних проблем спирається на своє розуміння поняття «система»… то ми опинимося перед фактично безмежним морем відтінків у тлумаченні цього поняття» [12, с. 38].

Учені вважають, що більш правильно говорити про певну родину понять «система», які належать до різних класів системних об'єктів. З методологічної точки зору найбільш перспективним

уявляється змістовний шлях визначення поняття «системи» через взаємопов'язану послідовність ознак, коли додавання кожної окремої ознаки дедалі більше обмежує клас об'єктів, що підпадають під визначення, але разом із тим об'єкти, що залишаються, отримують дедалі більш розгорнуту змістовну характеристику.

У вітчизняній літературі також зустрічається багато різних та надзвичайно різноманітних визначень поняття «система».

Аналізуючи банківську систему з точки зору тези Берталанфі (а він висунув програму побудови загальної теорії систем у 40-х роках), згідно з якою будь-який об'єкт може розглядатися як система, можна дійти висновку, що їй притаманні всі необхідні ознаки, які включаються в поняття «система». А саме: цілісність, структурність, взаємозв'язок системи із середовищем, ієрархічність, множинність опису кожної системи, а також наявність управляючого суб'єкта, тому що банківська система належить до числа соціальних систем. Але оскільки банківська система включається в число найбільш складних соціальних систем, вона характеризується наявністю в ній не тільки процесів управління, але й здатністю до самоуправління. Банківська система є і самоорганізуючою, тому що в процесі функціонування вона здатна видозмінювати структуру. У період економічних криз та політичної нестабільності банківська система скорочує довгострокові інвестиції, зменшує строки кредитування. І навпаки, в умовах економічної та політичної стабільності банки активізують свою діяльність.

Банківська система є складовою частиною кредитної, де вона взаємодіє з усіма її елементами, але виконує свої, тільки їй притаманні функції.

Загальноприйнятою є та позиція, коли до будь-якої системи належать лише ті організації, які безпосередньо здійснюють функції або діяльність, в яких і виражаються її якості. Але це вузький підхід до тлумачення банківської системи. Більш адекватним уявляється широкий підхід до визначення банківської системи, який передбачає включення до елементів системи не тільки тих організацій, які безпосередньо здійснюють певний вид діяльності, але й організацій, які забезпечують основну функцію цієї системи. При цьому важливо не вийти за межі співвідношення забезпечення з основною діяльністю. До таких спеціалізованих організацій відповідно до Закону України «Про банки і банківську діяльність» можна віднести банківські спілки і асоціації, які створюються з метою захисту та представлення інтересів своїх членів, розвитку міжрегіональних та міжнародних зв'язків, забезпечення наукового та інформаційного обліку і професійних інтересів, розроблення рекомендацій щодо банківської діяльності, але не мають права займатися банківською чи підприємницькою діяльністю.

Сьогодні банківська система, виступаючи одним із найважливіших організаційних механізмів фінансової системи, сприяє різносторонньому впливу на функціонування всіх економічних процесів у суспільстві, на життєдіяльність суспільства в цілому. Представляючи відносно автономне економіко-правове утворення, банківська система органічно включається в склад іншої, більш широкої – кредитної системи, взаємодіє з усіма її елементами, але виконує і власні, тільки їй притаманні функції. Фінансовий стан банківської системи безпосередньо впливає на економічну безпеку держави і, як наслідок, на її економічний суверенітет.

Висновки

Таким чином, вважаємо, що банківська система України може бути представлена таким чином: Національний банк України як конституційний орган; державні банки; акціонерні банки; кооперативні банки; філії та представництва іноземних банків.

Банківська система являє собою внутрішньо організовану цілісність, у якій елементи пов'язані один з одним і об'єднані на підставі спільного принципу – забезпечення функціонування діяльності цієї системи. Банківська система зазнала значних змін та перетворилася на головний елемент механізму фінансових відносин. Функціонування банківської системи на сучасному етапі, її подальший розвиток пов'язаний із загальноекономічним розвитком країни. Більше того, від банківської системи, її складових елементів значною мірою залежить процес економічних перетворень у державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Атлас М. С. Национализация банков в СССР / М. С. Атлас. – М. : Госфиниздат, 1948. – С. 5.
2. Банковское дело : [учебник] / Под ред. д.э.н., проф. Г. Г. Коробовой. – М. : Экономистъ, 2005. – С. 29.
3. Батырев В. М. Денежное обращение в СССР / В. М. Батырев. – М. : Госкомиздат, 1959. – С. 6.
4. Берталанфи Л. Общая теория систем / Л. Берталанфи. – М., 1969. – С. 23–82.
5. Боулдинг К. Общая теория систем – скелет науки / К. Боулдинг // Исследования по общей теории систем. – М., 1969. – С. 124.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / Уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. – К.; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2002. – С. 1126.
7. Гегель В. Ф. Соч. – Т. 1. – С. 33.
8. Гроші та кредит : [підручник] / За ред. проф. Б. С. Івасіва. – Тернопіль : Карт-бланш, 2000. – С. 372.
9. Гроші та кредит : [підручник]. – 3-тє вид., перероб. і доп. / М. І. Савлук, А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна та ін. ; за заг. ред. М. І. Савлука. – К. : КНЕУ, 2002. – С. 469.
10. Закон України «Про банки і банківську діяльність» від 7 грудня 2000 року № 2121-III // Відомості Верховної Ради України. – 2001. – № 5–6. – Ст. 30.

11. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про банки і банківську діяльність» від 16 листопада 2006 року № 358-16 // Відомості Верховної Ради України. – 2007. – № 2. – Ст. 15.
12. Костюченко О. А. Правові аспекти банківської діяльності : [посіб. із проблем банк. права] / О. А. Костюченко. – К. : Криниця, 2003. – С. 37.
13. Мотрошилова Н. В. Принцип системности в «Науке логики» Гегеля / Н. В. Мотрошилова // Вопросы философии. – 1980. – № 10. – С. 139.
14. Паламарчук В. О. Банківська діяльність за умов перехідної економіки: економіко-правові аспекти / В. О. Паламарчук, О. К. Бойченко // Фінанси України. – 1998. – № 3. – С. 49.
15. Солюс Г. П. Современный рынок капиталов / Г. П. Солюс. – М. : Финансы, 1977. – С. 10.
16. Buck R. C. On the Logic of General Behaviour Sistems Theory / R. C. Buck // Minnesota Studies in the Philosophy of Science. University of Minnesota Press. – 1996. – Vol. 1. – P. 233–238.

Рецензенти: ***Антонова Л. В.*** – д.держ.упр., професор;
Ємельянов В. М. – к.т.н., державний службовець І рангу.

© Зубрицька Н. Б., 2012

Дата надходження статті до редколегії 03.06.2012 р.

ЗУБРИЦЬКА Наталія Борисівна – здобувач, Академія муніципального управління, (м. Київ).
Коло наукових інтересів: державне регулювання банківської системи України.